

OCHRONA NAJSTARSZYCH ZBIORÓW KSIĄŻKOWYCH (XIX-XX W.). PROFILAKTYKA BIBLIOTECZNA referat wygłoszony w ramach wewnętrznego doskonalenia nauczycieli

Magdalena Gutowska, Publiczna Biblioteka Pedagogiczna w Pił

Opublikowano 29.11.2004

Zgodnie z Ustawą o bibliotekach z 27.06.1997 r. do podstawowych zadań bibliotek należy ochrona materiałów bibliotecznych. W praktyce tylko niewielka liczba bibliotek (głównie naukowych) realizuje to zadanie. Poza względami ekonomicznymi, na przeszkodzie stoi brak przekonania co do potrzeby działań chroniących zbiory, wynikający z małej świadomości zagrożeń, na które są narażone. W naszych bibliotekach rzadko spotyka się komórki, które zajmują się ochroną zbiorów.

Wydarzeniem przełomowym, które ujawniło szereg zaniedbań i dobitnie uświadomiło konieczność podjęcia intensywnych działań na rzecz ochrony zbiorów, była powódź z 1997 r.

Dlatego dostrzegam potrzebę działania w celu wyodrębnienia kolekcji zbiorów szczególnie wartościowych. Tym bardziej, że w ostatnich latach podjęto starania w środowisku bibliotekarzy i konserwatorów, historyków o objęcie ochroną konserwatorską wielomilionowych zbiorów XIX i XX - wiecznych. W przeciwieństwie do zbiorów zabytkowych, gdzie każdy obiekt traktowany jest indywidualnie, zbiory nowsze ze względu na ogromne ilości, muszą podlegać procesom tzw. masowej konserwacji.

W czerwcu 1998 r. pod auspicjami MKiS zostały opracowane założenia "Strategicznego programu rządowego ratowania dziedzictwa kultury polskiej w zbiorach bibliotecznych".

Zasadnicze zadania ujęte w tym programie dotyczą opracowania raportu o stanie zachowania zbiorów XIX i XX w. w Polsce, budowy sieci komór dezynfekcyjnych i instalacji umożliwiających odkwaszanie książek w skali masowej, wprowadzenia uregulowań prawnych umożliwiających realizację programu. Całe przedsięwzięcie rozłożono w czasie na ponad 10 lat (w obecnej sytuacji budżetowej kraju zostanie najprawdopodobniej odłożone), niemniej wszyscy musimy mieć świadomość, że podjęcie akcji masowej konserwacji oraz zabezpieczenia zbiorów XIX i XX - wiecznych jest nieuniknione i zrobić to, co możemy w naszych warunkach.

Program rządowy zakłada, że z budżetu państwa będą finansowane badania technologiczne, wdrażanie papieru archiwalnego oraz utworzenie sieci instalacji do odkwaszania i wzmacniania papieru. Przewiduje także korzystanie z funduszy międzynarodowych programów badawczych. Rada Ministrów przyjęła ten program na posiedzeniu w dniu 17 listopada 1999 r. (równy dwa lata temu).

Okazuje się, że dysponujemy dużym zbiorem książek cennych, mających wartość materialną, historyczną w kilku przypadkach bibliofilską (druki XIX-wieczne, złożone w czytelnicy w złym stanie ogólnym, jeszcze niedawno wciśnięte w półki magazynowe i szeroko udostępniane) i druki przedwojenne mające cechy książek szczególnie cennych:

1. Oprawa
2. Format (miniatura)
3. Rzadkość dzieła
4. Kolejność wydania
5. Exlibrisy, notatki
6. Dedykacja autora

Większość z tych książek jest na miarę czasów, w jakich zostały wydane: tanie charakterystyczne dla produkcji masowej, na papierze złej jakości. Najwięcej problemów konserwatorskich, zarówno z racji ilości, jak i stanu zachowania, związanych jest ze zbiorami nowszymi, właśnie z tymi, których mamy najwięcej (ok. 300 woluminów). Po zmianie technologii w XIX w. Wytwarzany papier jest zakwaszony. Kwaśne środowisko znacznie przyspiesza procesy starzenia i w konsekwencji prowadzi do degradacji i rozpadu papieru.

Jednym z postulowanych zaleceń jest opracowanie programu ratowania tych zbiorów (inventaryzacja zagrożonych książek, odkwaszanie, laminacje, wytypowanie zbiorów do skopiowania w celu zastąpienia oryginałów duplikatami w codziennym obiegu bibliotecznym. Przekazanie do zbiorów specjalnych lub do czytelni - do korzystania prezencyjnego.

Rozmawiałam z kierownikiem działu ochrony i konserwacji zbiorów Biblioteki Narodowej, panią dr Barbarą Drewniewską-Idziak, która niestety potwierdziła moje obawy, iż program pozostaje na papierze. Czekają na maszyny do odkwaszania. Sam zabieg jest bardzo powolny i długotrwały i szacuje się, że potrwa w BN 4-5 lat. Najważniejsze jest przechowywanie w temperaturze 18 - 20°C i maksymalnej wilgotności 55 % oraz nieprzenoszenie tych zbiorów. W Bibliotece Narodowej obowiązuje drakoński regulamin dotyczący zagubienia (15x wartość antykwaryczna). Należałoby ratować najstarsze zbiory poprzez oprawę (po uprzedniej selekcji), stworzenie oddzielnej tabeli wyceny.

Obok kwaśnego środowiska do potencjalnych zagrożeń dla wszystkich zbiorów bibliotecznych należą:

1. **Niewłaściwe warunki klimatyczne przechowywania zbiorów.**

Rzeczywiste warunki klimatyczne panujące w magazynach, można ustalić mierząc jednocześnie temperaturę i wilgotność powietrza.

Jeżeli temperatur wynosi

15°C	to wilgotność nie powinna przekraczać	56%
16°C		52%
17°C		50%
18°C		46%
19°C		42%
20°C		38%
22°C		36%

Konieczne są urządzenia wentylacyjne, jeśli takich nie ma, zbiory należy wietrzyć w sposób naturalny, uwzględniając warunki pogodowe (sucho). Półki regałów nie powinny być nadmiernie wypełnione.

2. **Nadmierne naświetlanie zbiorów:**

Każde światło jest szkodliwe dla zbiorów, a szczególnie światło słoneczne. Intensywne oświetlenie zbiorów w trakcie zdjęć, kopiowania, mikrofilmowania jest dopuszczalne tylko w wyjątkowych przypadkach.

3. **Zanieczyszczenie powietrza:**

Szczególnie szkodliwe dla zbiorów są tzw. gazy przemysłowe, które są zawsze obecne w powietrzu, szczególnie w miastach o dużym natężeniu ruchu, a także substancje gazowe wydzielane przez farby i lakiery (formaldehyd, ksylen, toluen). Takie farby nie powinny być stosowane w naszych pomieszczeniach.

4. **Biologiczna ochrona zbiorów:**

Zbiory nie pochodzące z księgarni, drukarni, nie powinny trafiać do biblioteki przed uprzednią dezynfekcją.

5. **Stosowanie niewłaściwych materiałów:**

Do konserwowania i prac introligatorskich powinny być stosowane trwałe papiery, kartony i tektury, czyli wytwory spełniające wymagania normy ISO 9706.

6. **Lokalizacja magazynów:**

Nie powinny to być piwnice i strychy, gdyż te pomieszczenia narażone są na zalanie.

7. **Znakowanie książek:**

Do stemplowania powinno się używać czarnej farby drukarskiej lub tzw. tuszu do stempli metalowych, a więc farby zawierające pewien dodatek pokostu, dzięki któremu po wyschnięciu na papierze odcisk pieczęci staje się niewrażliwy na wilgoć i nie rozpływa się.

Zestawienie priorytetów ratowania zbiorów (kolekcji) powinno być przygotowane w gronie kompetentnych osób, przedyskutowane i zatwierdzone przez osoby odpowiedzialne za ochronę zbiorów. W wyniku tak podjętych działań, można uniknąć stresu wynikającego z konieczności decydowania na gorąco, którą część zbioru ratować w pierwszej kolejności. Priorytety mogą zależeć od wielu czynników :

- materialna wartość fragmentów zbiorów bibliotecznych,
- materialna wartość rzadkich druków w zbiorach,
- możliwość zastąpienia zbiorów np. w postaci mikrofilmów,
- znaczenie zbiorów w utrzymaniu roli i zadań biblioteki jako instytucji oświatowej,
- kruchość materiałów w bibliotece, np. filmów lub taśm magnetofonowych
- wartość księgozbioru w skali krajowej, wojewódzkiej oraz regionalnej.

W celu ustalenia priorytetów ratowania zbiorów należy odpowiedzieć również na takie pytania:

- czy pozycje te mogą być zastąpione, jaki będzie tego koszt?
- jak istotne są to pozycje w księgozbiorze?
- czy są to pozycje dostępne?
- czy są to pozycje niezbędne do kontynuowania lub przywracania działalności instytucji (np. katalogi, inwentarze, dokumenty, archiwizacje na dyskiecie, komputery?)

W sytuacjach zagrożenia np. powodzią lub pożarem, gdy o wszystkim ma decydować jedna osoba, albo, co jeszcze gorsze, nie wiadomo kto, straty wynikające z niezaradności i braku organizacji mnożą się w zastraszającym tempie.

Bibliografia:

1. Bieńkowska Barbara, Chamerska Halina: Zarys dziejów książki. Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze, 1987
2. Błaszczuk Sylwia: Trwałość papieru w książkach polskich. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 1999
3. Ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 1998
4. Trawińska-Słabęcka Danuta: Bibliofilstwo. Z dziejów sztuki wydawniczo-edytorskiej. Jelenia Góra: Wydawnictwo Nauczycielskie, 1995